

DEVLETİN İŞÇİ SINIFINA KARŞI BASKI POLİTİKASININ TARİHSEL KÖKENLERİ

1908 Öncesi Dönem: İlk İşçi Eylemleri

Osmanlı topraklarında ilk işçi eyleminin Avrupa ülkelerindekine benzer şekilde makina kırılcılığı şeklinde ortaya çıkması şaşırtıcı olmamalıdır. Bu tepkinin kökünde, Osmanlı toplumunun sosyoekonomik açıdan çok hızlı biçimde yaşadığı alt üst oluş süreci bulunmaktaydı. Batıcılığın Osmanlı toplumunun kendi iç devingenliğiyle ulaştığı bir değişim projesi olmadığı, o günlerde bile bilinmekteydi.¹ Devletin, kendi eyaletlerindeki ayaklanmalara karşı bile kendini savunamaz hale gelmesi sonucunda, toprak bütünlüğünü Avrupa'nın garantisi altına sokması, yeni kapitüller ayrıcalıkların verilmesi pahasına gerçekleşmişti. Yeni ticaret antlaşmaları yoluyla Osmanlı pazarının kapitalist merkez ile eklenmesi ise, gelir dağılımını toplumun o günlere dek tanımadığı ölçüde bozmuştu. Avrupa'nın rekabetine dayanacak gücü kalmayan lonca esnafı ve köylü sefaletle sürüklenirken, yavaş yavaş ücretli emek kategorisine ilerleyen süreç de ivme kazanmış oluyordu. Avrupa sermayesinin Osmanlı topraklarına girişi Osmanlı lonca esnafına önemli bir darbe vurmuş olsa da lonca örgütlenmesi 1913 yılına kadar varlığını sürdürmüştü. İşte çalışanların ilk tepkisinin batı teknolojisine ve makinalara karşı olması bu sürecin bir ürünüydü.

1830'lardan sonra özellikle Rumeli bölgesinde rastlanan makina kırılcılığı ilerleyen yıllarda artarak devam etmişti. Bu tür eylemlerin en ilginçlerinden biri Samakof'da özellikle kadın işçilerin kendilerini işsiz bırakacağı korkusuyla kürek, balta ve sopalarla bir mekanik tarağı tahrip etmek üzere harekete geçmeleridir. Toplanan kalabalık ancak kendilerine sözkonusu mekanik tarağın bir daha kullanılmayacağı sözü verilerek dağıtılabiliyordu.²

Elbisehane-i Askeri çalışanlarının 1826 yılındaki eylemlerini bir yana bırakırsak; 1861 yılında Tersane-i Amire işçilerinin 6 aydır ödenmeyen ücretlerini alabilmek için iş bırakmaları Osmanlı tarihindeki ilk grev olarak kabul edilebilir. Bunu bir yıl sonra Elbisehane-i Amire ve 1863'de Zonguldak kömür madeni işçilerinin yaptıkları grevler takip etmişti.³ Bu erken örneklerdeki grevlerin başlıca nedeni ücretlerin düşüklüğü ve zamanında ödenmemesi yüzünden işçilerin çektikleri geçim sıkıntısının dayanılmaz boyutlara ulaşmasıydı.

1870'lerde devletin mali kriz nedeniyle işçilere ücretlerini ödeyememesi yeni grevleri beraberinde getirmişti. Nitekim bu grevlerin tamamına yakını devlet işletmelerinde gerçekleşmişti. 1872 yılında greve giden Beyoğlu Telgrafhanesi çalışanları güvenlik güçlerinin baskısına rağmen ödenmemiş ücretlerini almayı başarmışlardı. Aynı yılın Nisan ayında Ömerli-Yarımburgaz ve Haydarpaşa-İzmit demiryolu işçilerinin grev yaptıklarını görüyoruz. Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası işçilerinin grevini de bu listeye ekleyebiliriz. 1873 ve 1875 yıllarında Tersane işçilerinin grevleri geniş katılımlı olmuş, aynı işçiler 70'li yılların devamında da direnişlerini kararlılıkla sürdürmüşlerdi.⁴ Bunu 1876 senesinde

¹ Örneğin, Ahmed Cevdet Paşa ve Lütü Efendi, Tanzimat Fermanı'nı Mehmed Ali Paşa'ya karşı, Batı'nın yardımını elde etmek için başvurdukları bir manevra olarak yorumlamışlardı. Bkz. Taner Timur, "Osmanlı ve Batılılaşma", *Osmanlı Çalışmaları* içinde, Ankara, 1989, s.86.

² Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul, 1969, s. 89, 90.

³ Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)*, *Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*, İstanbul, 2013, s.209.

⁴ Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, (1985), s.793.

Darphane, Fişekhane ve Feshane işçilerinin grevleri izlemişti. 1879 yılında ise Şirket-i Hayriye çalışanlarının, Kavala tütün işçilerinin ve Şam tekstil kalfalarının iş bırakmalarıyla süreç devam etmişti. 1880 yılında İdare-i Mahsusa çalışanlarının yanısıra Haydarpaşa demiryolu işçilerinin de grev yaptıkları anlaşılıyor.⁵

1880'li yılların bir önceki on yıla göre daha durgun geçtiği söylenebilirse de, işçiler koşulların dayanılmaz olduğu noktalarda direnişlerini sürdürmüşlerdi. Tataavla kunduracıları, İdare-i Mahsusa çalışanları, Odunkapı'daki odun biçme işçileri, Tersane-i Amire ve Foça tuz memlehalı işçileri sırasıyla 1882, 1884, 1885, 1888, 1890 yıllarında greve gitmişlerdi. Yine 1890 yılındaki Hasköy fırınlarında çalışan Ermeni hamurcuları grevi, 1908 öncesi bir örgüt tarafından yürütülen ilk eylem olması açısından Osmanlı işçilerinin grev tarihinde ayrı bir yer tutar.⁶

1890'lı yıllarda ücretlerin düşüklüğü ve zamanında ödenememesi şeklinde tanımlayabileceğimiz ekonomik güçlükler işçileri yeni grevler konusunda harekete geçirici başlıca faktör olmayı sürdürmüştü. Bu grevlerle birlikte devletin pedersahi anlayışının beraberinde getirdiği zor kullanma potansiyeli iyiden iyiye ortaya çıkmıştı. Devletin işçileri kendi kontrolünde olması gereken, gereğinde dövüp gereğinde sevebileceği çocukları olarak görmesi 1891 İstanbul harmanları tuğla işçileri grevine yaklaşımında net bir biçimde gözlemlenebilir. Grev daha başladığı gün askeri birliklerin müdahalesi ve öncü işçilerin tutuklanması ile sona erdirilmişti. Öte yandan hükümet ücretlerin düşüklüğü konusunda ikna olmuş ve işvereni bu konuda uyarmıştı. İşin ilginç yanı Osmanlı yöneticilerinin işverenden ücret artırımını hemen değil bir süre bekledikten sonra gerçekleştirmesini istemesiydi. Zira Osmanlı yönetimi işçilerde grev yaparak bir hak elde edebilecekleri algısını yaratmaktan kaçınmıştı. Yani ücret artışı işçilere direnişlerinin sonucu değil, devletin merhameti olarak gösterilmek istenmişti. Tutuklanan işçiler de serbest bırakılmışlardı. Devlet aynı yıl greve giden İskeçe tütün işçilerine de baskı uygulamış, liderlerini tutuklamıştı. 1893 Cibali Reji işçilerinin greve gitmeleri üzerine devlet yine otoriter yüzünü göstermiş, hemen işbaşı yapacakların affedileceği, diğerlerinin ise işten atılacağı ilan edilmişti. Benzeri yaklaşım 1893 Karaağaç tuğla harmanları işçilerine karşı da uygulanmıştı. Yine aynı yıl Dahiliye Nezareti Dedeağaç hamalları grevini bastırmak için güvenlik güçlerine verdiği talimatta gerekçe olarak, bu gibi olayların diğer işçileri de olumsuz yönde etkileyerek yayılmasını önlemek olarak açıklamıştı. Aynı talimatta grevcilere "zerre kadar müsümaha edilmesinin asla caiz olmayacağı"nın altının çizilmesi yönetimin işçilere karşı olan politikasındaki kararlılığı gösterir.⁷ 1890'lı yıllarda Ereğli maden işçileri, İstanbul'daki tamirhane işçileri, Kavala tütün işçileri ve Aydın tuz memlehalı işçileri greve giden diğer işçiler arasındadır.

20 yüzyıla girildiğinde Osmanlı işçilerinin örgütlediği grevlerde bir artış olduğu görülmektedir. Bunda yabancı sermaye yatırımlarının ivme kazandırdığı kapitalist üretim ilişkileri ile birlikte işçi sınıfının nicel ve nitel açılardan gelişimi önemli rol oynamıştır. Dönemin ilk işbirlikçi eylemi olarak tespit edilen, 1901 Haziran'ında İstanbul Baruthane-i Amire işçilerinin başlattığı grev alışlageldiği üzere güvenlik güçlerince sonlandırılmış, elebaşı olarak görülen sekiz işçi de tutuklanmıştı. 1902 yılında İdare-i Mahsusa gemilerinde çalışan işçilerin, 1903'de ise Tersane ve Paşabahçe çalışanlarının grevlerinden haberdarız. 1904 yine ücret anlaşmazlıklarının neden olduğu grevlere sahne olan bir yıldır. Önce Nisan ayında Tersane-i Amire işçileri, ardından sırasıyla Selanik İskeçe tütün işçileri, Manastır fırın

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra B.O.A.), Y. PRK. AZJ, 3/77.

⁶ Yukarıda sözü edilen 1880'li yılların grevleri için bkz. Yıldırım, s. 213, Sencer, s.146.

⁷ Sözü edilen grevler için bkz. Yıldırım, s.214-216.

ve ayakkabı ile Selanik ayakkabı işçileri greve gitmişlerdi. İskeçe'li işçilerin ücretlerini muhafaza konusunda başarılı olduklarını görüyoruz. Aynı yılın Kasım ayına gelindiğinde, Cibali Reji Fabrikası işçilerinin grevi başlar başlamaz gönderilen güvenlik güçlerince bastırılmıştı. Sadaret'ten gönderilen müdahale emrinin gerekçesi daha öncekilerle hemen hemen aynıydı. Üstelik bu kez grev bastırıldıktan sonra, gelecekteki olası işçi direnişlerine karşı bölgeye bir karakol inşası kararlaştırılmıştı.⁸ Reji işçilerinin 1904 sonlarında giriştikleri grev nedeniyle kaleme alınan devletin resmi belgesindeki üslubu, işçi eylemlerine yaklaşımını bir kez daha net bir biçimde ortaya çıkarmıştı. 1 Aralık 1904 tarihli bir belgede, "Reji amelesinin tatil-i eşgal eylemesinde idarenin dahli olmayıp keyfiyet birkaç kişinin teşvikinden münbais bulunduğu cihetle" bunların hadlerinin bildirileceği belirtiliyordu.⁹

1905 yılında tütün piyasasındaki durgunluk gerekçe gösterilerek Kavala tütün mağazalarında çalışan işçilerin ücretlerinin düşürülmesine karar verilmişti. Bu durumun bir yıl önce İskeçe'li işçilerin başına geldiğini biliyoruz. Kavala'lı işçilerin tepkisi de ücretlerini koruyabilmek için greve gitmek olmuştu. Bu eylem şiddet dozunun yüksekliği yanısıra, bir sendika önderliğinde yapılan ilk işçi eylemi olması nedeniyle de ayrı bir önem taşır. Tütün İşçileri Saadet Cemiyeti'nin örgütlemiş olduğu eylemde tütün mağazaları saldırıya uğrayarak büyük hasar görmüştü. Ancak olaylar güvenlik güçlerince durdurulduktan sonra ücretlerde herhangi bir kesinti yapılmaması temelinde uzlaşmaya varılmıştı. Hasar gören mağazaların tamiri için işçilerin birer günlük yevmiyeleri kesilecekti.¹⁰

1906 yılında meydana gelenler arasında Cibali Reji Fabrikası grevi farklı bir boyut taşımaya nedeniyle sözü edilmeye değer. Reji yönetimi alışlagelmişin dışında olarak Paskalya tatili için işçilere ücret ödenmeyeceğini açıklayınca işçiler derhal greve gitme kararı almışlardı. Bu greve müslüman işçiler katılmamış, Rum ve Musevi işçiler ise ücret artışı yanısıra, her yıl olduğu gibi paskalya tatilinde ücretli izin yapmak istediklerini ve gözaltına alınan arkadaşlarının serbest bırakılmasını istemişlerdi. Grevin ardından greve önderlik eden işçilere sürgün cezası verilmişti. Bazı işçiler sürgün cezası alan arkadaşları için dayanışma toplantıları düzenlemişlerse de, güvenlik güçlerince yakalanarak gözaltına alınmışlardı.

Yine 1906 yılında İdare-i Mahsusa vapurlarında çalışan işçilerin birikmiş alacakları için yaptıkları iş bırakma eylemi bir kez daha güvenlik güçlerince bastırılmıştı. Bahriye Nezareti'ne bağlı fabrikalarda grev tehlikesi baş gösterince, Osmanlı yönetimi bu kez grevi daha başlamadan engelleyebilmek için, potansiyel tehdit olarak gördüğü 31 işçiyi işten çıkarmıştı. Ancak daha bu olayların üzerinden bir yıl bile geçmeden 1907 Mayıs'ında, bu iki işletmenin işçilerinin yeniden greve gitmeleri, devletin otoriter yöntemlerinin grevleri önlemede her zaman başarılı olmadığını göstermektedir. Devlet bu son iki grevdeki işçilerin alacaklarını ödemekle beraber, eyleme önderlik edenleri işten çıkararak gözdağı uygulamalarından vazgeçmediğini göstermişti. Osmanlı yönetimi bu işçilerden dokuzunu tutukladığında işçiler gösteri düzenleyerek arkadaşlarının serbest bırakılmasını talep etmişlerdi. Bu olaylardan sonra daha iki ay geçmeden Tersane-i Amire işçileri Temmuz ayında yeni bir greve kalkışmış ve durumlarını anlatabilmek için Saray'a yürümek istediklerinde, davranışları "külliye menfi" bulunarak engellenmişti. İdare-i Mahsusa çalışanları Meşrutiyet'ten hemen önce yine ödenmeyen ücretlerini alabilmek için greve gitmiş,

---

⁸ Yıldırım, s. 218, 219.

⁹ B.O.A.,İ. Hus., 123/1322 N/69.

¹⁰ Yıldırım, s. 220.

işçilere ücretleri ödendiye de "hizmeti terk etmeye ve topluca hareket etmeye cüret etmeleri" nedeniyle işten atılmışlardı.¹¹

1908 Öncesi Dönem İçin Bazı Tespitler

Meşrutiyetten önce yapılan grevler için bazı ilginç gözlemler ileri sürülebilir. 1872'den Meşrutiyet'in ilanına kadar bugün itibariyle yaklaşık yüze yakın grev meydana geldiği bilinmekte. Dönemin grevci işçilerin yarısından fazlasını Selanik vilayetindeki bütün işçilerinin oluşturması, bu grevlerin bölgedeki sosyalist hareketin güç kazanmış olmasıyla bağlantılı olabileceğini akla getiriyor.

Dönemle ilgili bir diğer husus da; Abdülhamit'in baskıcı yönetimi nedeniyle grevlerin ihmal edilebilir bir düzeye inmiş olduğu şeklindeki genel kabul gören görüşe karşı, Kadir Yıldırım'ın dönemin yeniden gözden geçirilmesi gereğini ileri sürmesidir. Yıldırım 1886-1902 dönemi için tespit etmiş olduğu 22 greve dayanarak, işçilerin olumsuz çalışma koşulları dayatıldığı müddetçe baskı artsa bile grev silahını kullanmaktan vazgeçemediklerini düşünüyor.¹² Nitekim elimizdeki 22 Haziran 1880 tarihinde¹³ numaralı hafiye tarafından verilen jurnal sureti"ne göre Haydarpaşa işçilerinin grevi hükümet tarafından zor kullanılarak dağıtılmıştı. Adı geçen jurnalde "Haydarpaşa demiryolunda müstahdem amelenin ücretlerini alamamış olmalarından nafi mevkifte (istasyonda) ictima ile bazı hareketi küstahaneye kıyam etmeleri üzerine Selimiye kumandanının askerle bizzat mahal-i ictimaa gelerek amale-i merkumeyi" dağıttığı" bildiriliyordu."¹³

Meşrutiyet öncesi dönemin bir diğer özelliği, bugün bile toplumsal algıda izlerine raslanan paternalist anlayışın grevlerin şekillenme sürecinde oynadığı roldür. Gerçekten de işçilerin düşünsel dünyalarında "devlet baba" imajına dayalı pederşahi yaklaşımın o günlerde oldukça etkili olduğu anlaşılıyor. Nitekim işçiler hemen her seferinde greve gitmeden önce devletin adalet anlayışına sığınmışlar, devletin nasihatlarının ve arabuluculuk çabalarının işçi eylemlerini sonlandırmaya yönelik olması sonucunda tavırlarını sertleştirmişlerdi. Greve gitmekten başka çareleri kalmadığında ise, devletin şiddet politikası ile karşı karşıya kalmaktan kurtulamamışlardı. Bu durum Osmanlı yöneticilerinin grevleri çözümlenmesi gereken sosyal sorunlar olarak görmek yerine bastırılması gereken asayiş problemleri olarak görmelerinin sonucuydu. Devletin bu konudaki paranoyası grev kelimesinin bile sansür edilmesinden anlaşılmaktadır. Paris'teki grevlerin haber yapılması nedeniyle İzmir ve Ahenk gazetelerinin kapatılması, Osmanlı işçilerinin de bu eylemleri örnek alarak greve gidebilecekleri korkusuna dayanmaktaydı. Ahmed Muhtar'ın bir grev yapılacağını duyduklarında yöneticilerin "hemen sanki büyük bir ihtilal olacakmış gibi endişelendiğini" belirtmesi bu açıdan anlamlı olsa gerek.¹⁴ Bu anlayışın gereği olarak devlet yukarıda örneklerini gördüğümüz işten çıkarma, işçi liderlerini tutuklama, grevleri güvenlik güçleri marifetiyle sonlandırma gibi uygulamalara gitmişti. Osmanlı yöneticileri grevlerin örgütlenmesinde her zaman bir tahrik unsuru aramış, her defasında teşvikçi veya elebaşı oldukları gerekçesiyle işçi liderlerini tutuklamıştı. Bu yaklaşım, kendi hallerinde bırakıldıklarında işçilerin haksızlıklara karşı direnmeyecekleri, bu tür eylemlerin bazı yabancı işçilerin veya dış mihrakların tahrikleri sonucu meydana geldiği varsayımına dayanmaktaydı.

¹¹ 1906 ve 1907 grevleri için bkz. Yıldırım, s. 221-223.

¹² Yazar daha önce herhangi bir grev saptanmamış olan 1907 yılı ile Meşrutiyet arasındaki dönem için de on adet grev tespit etmiştir, bkz. Yıldırım, s. 225, 226.

¹³ B.O.A., Y. PRK. AZJ, 3/77.

¹⁴ Yıldırım, s. 228, 229.

20. yüzyıla girildiğinde endişe edilen bu tür dış mihrakların başında sosyalistler gelmekteydi. Dahiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta "Bulgaristan'da sosyalistlik fikrini neşr ile şimendüfer memurlarıyla amelesini terk-i eşgale teşvik eden" şahıslara dikkat çekiliyordu.¹⁵ Yine bir başka örnek, 1903 yılında Rumeli demiryollarında kendilerinden şüphe edilen kimi Bulgar görevlilerin yerine "İslamlardan ve anasır-ı muhtelifeden hükümetce şayan-ı emniyet" kimselerin atanmalarının kararlaştırılmış olmasıydı.¹⁶

Genellikle yabancı sermayeye dayalı işverenler asgari düzeyde de olsa işçi haklarına dayalı bir mevzuatın yokluğundan azami ölçülerde istifade etmişlerdi. İşverenlerin grevci işçilerin yerine grev kırıcı işçiler çalıştırmaya kalkışmaları ve hükümeti grevlerin bastırılması doğrultusunda yönlendirmeleri grev süreçlerini etkilemişti. Devletin kendilerine karşı uyguladığı sert tedbirlere ve devlet tarafından kollanan işverenin haksız uygulamalarına karşı, işçilerin de dönem dönem grev kırıcı işçilere saldırmak, işverene maddi anlamda zarar verecek davranışlarda bulunmak gibi şiddet içeren davranışlarda buldukları görülmüştü. Eylemlerde kimi zaman şiddet dozunun yükselmesinin en önemli nedenlerinden biri, işçilerin greve örgüt disiplini muhafaza edebilecek bir sendika önderliğinde değil spontane bir biçimde gitmiş olmalarıydı. Bu yüzden işçiler kendilerine karşı yapılan haksızlıklara hazırlıksız yakalanarak bu uygulamalara anlık kararlarla yanıt vermek zorunda kalmışlardı.

II. Meşrutiyet ve Grevler

Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan yeni dönemin daha ilk üç ayında yukarıda incelenen 37 yıllık süreçte yapılan grevlerden daha fazla greve gidilmiş olması anlamlıdır. İkinci Meşrutiyetin getirdiği görece özgürlük ortamı işçilerin örgütlenerek iş ve yaşam koşullarını düzeltebilmek amacıyla mücadele etmelerinin yolunu açmıştı. Böylece Meşrutiyet yönetimi o zamana kadar pek bilinmeyen sınıf mücadelesi, işçi sendikaları, sosyalizm gibi yeni sayılabilecek sorunlarla da karşı karşıya kalmıştı.

Abdülhamit döneminin baskıcı politikalarından işçi sınıfı da nasibini almıştı. Bu nedenle Meşrutiyete giden süreçte işçilerin İttihatçıların müttefikleri arasında yer almaları doğaldı. Bir başka ifadeyle Meşrutiyetin kendi ekonomik ve sosyal koşullarını olumlu yönde değiştireceği umuduna sahip toplumsal kesimler arasında işçiler de bulunmaktaydı. Üstelik yukarıda anlatıldığı gibi Meşrutiyet öncesi grevler yoluyla elde edilen kimi kazanımlar işçi sınıfı açısından belirli bir mücadele deneyimini de beraberinde getirmişti. II. Meşrutiyeti aşağıdan bir devrim olduğunu ileri süremezsek de, işçilerin Selanik, İstanbul gibi büyük kentlerdeki hareketliliğini de tümüyle göz ardı etmemek gerekir. Meşrutiyetin sıklıkla tekrarladığı sloganlar arasında "hürriyet, adalet, musavat" olması işçilerin bu değişim sürecinden beklentileri olması sonucunu doğurmuştu. Nitekim Dersaadet Tramvay Kumpanyası işçileri greve giderken yayınladıkları bildiriye, "hürriyet, adalet ve müsavata fiilen hükümran kılmasını talep ve istirham" etmişlerdi.¹⁷ Ancak aşağıda görüleceği üzere işçilerin vaat edilen özgürlük, eşitlik, adalet kavramlarının kendileri için sözkonusu olmadığını anlamaları için çok

¹⁵ Dahiliye Nezaret-i Bahriyesi'ne, *B.O.A.*, BEO, 253869. Benzeri bir belge, *B.O.A.*, BEO, 253885.

¹⁶ *B.O.A.*, BEO., 164012.

¹⁷ Hakkı Onur (Zafer Toprak), "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Yurt ve Dünya*, Sayı 2, 1976, s. 284.

kısa bir süre yeterli olacaktı. Sabah gazetesi başyazarı Uşakizade Halid Ziya Bey'in ifade ettiği gibi "İlan-ı Hürriyet işçiler tarafından yanlış anlaşılmıştı".¹⁸

Meşrutiyetin ilanının hemen ardından Zonguldak Maden Şirketi, Şirket-i Hayriye, Tütün Rejisi gibi neredeyse tüm sektörlerde çalışan işçiler, birbiri ardı sıra greve gitmişlerdi.¹⁹ Ancak bu döneme damgasını vuranın demiryolu işçilerinin eylemliliği olduğunu ileri sürebiliriz. Meşrutiyetle birlikte patlak veren demiryolu grevleri üzerine Osmanlı yönetiminin yaklaşımını sergileyen çok sayıda resmi belge bulunmaktadır. Örneğin Kosova valisi 24 Ağustos 1908 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta, demiryolu işçilerinin yevmiye artışı talebiyle greve gittikleri gibi çalışmak isteyenleri de tehdit ettiklerini bildiriyordu.²⁰ Yine Ağustos sonunda Rumeli demiryolunun Yedikule fabrikasında greve giden işçiler hükümetin gönderdiği nasihat heyetine grevden vazgeçmeyeceklerini, ancak çalışmak isteyenleri de engellemeyeceklerini belirtmişlerdi.²¹ 28 Ağustos'ta Dahiliye Nezareti'ne "Yedikule Garhanesi'nde müstahdem olup tezyid-i ücret" maksadıyla "tatil-i eşgale teşebbüs eden amele hakkında zabıtaca tedabir-i lazıme icra olunarak tatil-i eşgale meydan verilmemesi" bildiriliyordu.²² 6 Eylül 1908 tarihli bir diğer belge "Şark şimendüferinin Selanik kısmı ve Selanik-Manastır şimendüfer ve Selanik-Dersaadet iltisak hatları amelesiyle tramvay kumpanyası müstahdeminin ve tütün mağazaları amelesinin ve şekerci kalfalarının terk-i eşgal eylediklerini" bildiriyordu.²³ Beyrut-Şam-Hama demiryolu işçileri yaptıkları grev sonucu ücretlerini yüzde elli oranında artırabilmişlerdi. Oysa Dahiliye Nezareti'nden Beyrut'a gönderilen 28 Eylül tarihli telgrafta, "tatil-i eşgal edenlerin bundan böyle istihdam olunmayacaklarının kendilerine bildirilmesi" tebliğ edilmişti. Grevciler üzerlerine doğru gelen katarlara rağmen yerlerinden kıvıldamamışlar, "katar geçmeyecek ya da üzerimizden geçecek" diyebilecek kadar kararlı davranmışlardı.²⁴ Aydın hattında çalışan işçiler ise jandarma ile çatışmışlar ve bu çatışmada bir işçi hayatını kaybetmişti.²⁵

Sonuç olarak, 1908 yılının Eylül ayına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışmakta olan neredeyse tüm demiryolu işçileri greve gitmişlerdi. Bu grevlerin en önemlisi hiç kuşkusuz; hükümeti, İttihat Terakki Komitesi'ni, Anadolu ve Bağdat demiryolu kumpanyalarını ve dolayısıyla Deutsche Bank'ı çok yakından ilgilendiren Anadolu demiryolu işçilerinin grevi olmuştu. Aşağıda 1908 grevlerinin neredeyse tüm özelliklerine sahip olduğunu düşündüğümüz bu grevi yakından mercek altına almaya çalışacağız. Gerçekten de Meşrutiyet'in ilanı ile greve giden işçiler arasında taleplerini en net ve kapsamlı biçimde açıklamış olanlar Anadolu hattı çalışanları olmuştur. Ayrıca greve giden diğer işçiler de talep listelerinin hazırlarken Anadolu demiryolu işçilerini örnek almışlardı. Bu nedenlerle Anadolu

¹⁸ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", *Toplum ve Bilim*, Sayı 78, Güz 1998, s.204.

¹⁹ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 3. Basım, Ankara, 1978, s. 33, 34. Zonguldak maden işçileri grevi için bkz. *B.O.A., Z.B.*, 312/16.

²⁰ Kosova Valisi Mahmut Şevket'den Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne, *B.O.A., DH. MKT*, 1215/45.

²¹ Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne, *B.O.A., Z.B.*, 325/125.

²² Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne, *B.O.A., Z.B.*, 326/117.

²³ Ticaret ve Nafia Nezaret-i Aliyyesi'ne, *B.O.A., DH. MKT*, 1291/69.

²⁴ "Bir Demiryolu Grevi", *Tarih ve Toplum*, Sayı 5, (Mayıs 1984), s. 32.

²⁵ Bülent Varlık, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, Ankara, 1976, s. 75. Meşrutiyetle gelen grev dalgası üzerine bkz. Onur, s. 277-295.

hattı işçilerinin taleplerinden yola çıkarak dönemin işçilerinin istekleri konusunda kapsamlı sonuçlara ulaşabiliriz.

Anadolu Demiryolu Kumpanyası İşçileri Grevi

Anadolu ve Bağdat hattında çalışan işçilerin ücretleri düşük, çalışma saatleri uzundu. Sosyal hakları olmadığı gibi durumları her geçen gün daha kötüye gidiyordu. Şirketin 1899 yılında çalışma koşullarıyla ilgili olarak çıkardığı bir genelge bu konuda oldukça aydınlatıcıdır:”Teşrinisâni ibtidasından itibaren demirci, tesviyeci, marangoz, dülger, duvarcı, ocakçı vesair amele ve muavinlerine verilecek yevmiye saat hesabıyla olacaktır. Öğle yemeği ile diğer istirahat zamanlarının ücreti verilmeyecektir (...) Hiç şüphe yok ki ameliyat, yağmur, don, kar sebebiyle tatil olunursa, bu tatil zamanlarının bedeli tesviye edilmeyecektir.”²⁶

Yukarıdaki satırların yazarı Gavriel Arangelos”Bu tahrirat ile verilen emirlerin ne kadar insafsız ve ne kadar zalimane olduğu ortadadır” diyordu. Gerçekten de öğle yemeği ve benzeri gereksinimlere ayrılan zamanlar ücret dışı kaldığı gibi; işçinin tamamen iradesi dışında gelişen yağmur, kar gibi nedenlerle çalışma durursa, yevmiyeler derhal kesiliyordu. Arangelos bu şekilde işçi ücretlerinden yüzde 25 oranında kısıntı yapıldığını bildirmektedir. Arangelos örnek olarak o güne kadar 11 kuruş gündelik alan bir işçiyi göstermekte; bu işçinin 11 saat çalıştığını varsayarak saat ücretinin 1 kuruşa geldiğini, yeni düzenlemeyle artık 11 kuruş kazanamayacağını, çünkü öğle yemeği, namaz gibi zorunlu gereksinimlere zaman ayırmak zorunda kalacağını ve böylece”Bu zavallı amelenin artık yedi veya sekiz kuruştan fazla para alamayacağını” belirtmektedir.²⁷

Gavriel Arangelos, Yunanistan kökenli bir tıp doktoruydu. Birçok bölgede çalıştıktan sonra Anadolu hattında sağlık hizmetleri şefi olmuş ve Osmanlı uyruğuna geçmişti.²⁸ Ancak oldukça yufka yürekli olduğu anlaşılan Gavriel, işçilere karşı yumuşak davrandığı için görevden uzaklaştırılacaktı. Zira demiryolu işçileri hastalansalar da çalışmak zorundaydılar. Hastalara dinlenme izni veren doktorların bu tutumu işverenlerce hoş karşılanılmıyordu.²⁹

Şirketin bu olumsuz yaklaşımlarının yanı sıra, 1907 ve 1908 yıllarında hayat pahalılığının hızla artması, nominal ücretleri sabit kalan işçilerin durumlarını iyice güçleştirmişti. Bu yıllarda sert geçen kış ve kuraklık, üretimin düşmesine, gıda maddeleri fiyatlarının yükselmesine yol açmıştı. Demiryolu işçilerinin gerçek gelirleri sürekli düşmekteydi.

Anayasanın yürürlüğe girmesi demiryolu işçileri için bir umut ışığıydı. İşçiler özgürlük ortamından yararlanmak istemişler, sorunlarını çözebilmek için bir sendika kurmuşlardı. Arangelos, meşrutiyet idaresini Abdülhamit’in baskıcı yönetimine son verdiği ve hürriyet ilan ettiği için övüyor,”İşte bu mukaddes meşrutiyetin yetiştirdiği çiçeklerden biri de

²⁶ Gavriel Arangelos, *Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyesi İdaresinin İçyüzü*, İstanbul, 1327, s. 165.

²⁷ *Age*, s. 166.

²⁸ Donald Quataert, *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration*, New York and London, 1983, s. 76.

²⁹ Şehmus Güzel,”Anadolu-Bağdat Demiryolu Grevi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt III, (1985), s. 828.

Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi oldu” diyordu. Resmi adı Anadolu Osmanlı Şimendiferleri Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi olan³⁰ sendika, 17 Ağustos 1908 tarihinde”bilumum müstahdemini” namına şirket yönetimine bir dilekçe verdi. Dilekçe oldukça masum sayılabilecek bir dille kaleme alınmıştı. Demiryolu çalışanları,”Karanlık bir sefalet yuvası olan yurtlarının saadethaneye dönüşmesini, tahammülü güç olan yaşamlarına bir parça refah saçılmasını”, bu nedenle ücretlerinin artırılmasını istiyorlardı.³¹

Sendika yöneticileri amirlerine karşı saygısızlık yapılmasını ve her türlü kışkırtıcı davranışları yasakladı. Yine de o günkü Osmanlı toplumunda, sendikanın radikal bir kuruluş olarak tanımlanmaktan kurtulamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Vali Tevfik imzalı ve Dahiliye Nezareti’ne çekilen bir telgrafta”Sapanca ve Bilecik köprülerinin berhava edileceği Kumpanya Amele Komiseri tarafından ihbar olunduğundan” bahsediliyordu.³² Oysa işçi yöneticileri ikinci toplantılarında da yumuşak tavırlarını sürdürmüş, açılış konuşmasında defalarca, grevci ve devrimci olmadıklarını vurgulamışlardı. Temsilciler,”Grevin düşmanlarının gizli isteği” olduğunu, dolgun bir ücret artışı için”saygılı” bir istekte bulduklarını, şimdi şirketin kararının beklenmesi gerektiğini belirtmişlerdi. Buna rağmen şirketin genel müdürü Huguenin, hükümete, sendikanın devrimci ve anarşistlerden oluştuğunu bildirdi.³³ İşçilerin istekleri tümüyle geri çevrilmişti.

İsteklerinin reddedilmesi üzerine, sendika yöneticileri 27 Ağustos tarihinde toplanarak; sadrazama, İttihat ve Terakki Cemiyetine, Alman başkonsolosu Marschall’a, Deutsche Bank’ın Berlin’deki merkezine, şirket genel müdürü Huguenin’e bir telgraf çekmeye karar verdiler. Telgrafta, 19 yıldır devam eden despotça ve zalimane uygulamalara son verilmesi için Huguenin’e yaptıkları başvuruların sonuçsuz kaldığı belirtiliyor, bu nedenle genel müdürün işine son verilmesi talep ediliyordu. Sendikanın bu kez biraz daha sertleştiği anlaşılmaktadır. Ancak işçilerin telgraf metnine,”Osmanlı olsun olmasın bütün kapitalistlerin mülkünü kutsal saydıklarını” ilave ettiklerini belirtelim. Bu kez şirket yönetiminin, sendikayı biraz daha ciddiye aldığı anlaşılıyor. Zira Huguenin’in görevden alınması söz konusu edilmese de, ücret artış sorununa daha esnek yaklaşılıyordu. Deutsche Bank yöneticisi Helfferich de, Berlin’den, sorunları çözecekse, bir miktar ücret artışı yapabileceklerini bildiriyordu.³⁴

Bu gelişmeler üzerine şirket ve sendika yöneticileri arasında görüşmelere başlandı. Demiryolu işçilerinin istekleri şöyle özetlenebilir: 1) Sendikalarının şirket tarafından işçi-işveren ilişkilerinde tek yetkili örgüt olarak tanınması, 2) Tüm demiryolu çalışanlarına yılda bir kez ikramiye ödenmesi, 3) İşçilerin kıdemlerine göre ücretlerinin artırılması, on yıllıklara yüzde 40, beş yıllıklara yüzde 30 oranında zam yapılması, 4) Tüm işçilere günde üç kuruş, kalifiye işçilere ise dört kuruş zam yapılması ve iş süreleri dışında çalıştırılmamaları, 5) Gece çalışan işçilere çift ücret ödenmesi, 6) Hastalık giderlerinin şirket tarafından karşılanması, hasta işçilerin işten çıkarılmamaları. Aylığından yüzde 1,5 kesilen her memur ve ailesinin

³⁰ Mehmet Ö. Alkan,”Kısa Bir Tashihin Uzun Hikayesi: Anadolu Osmanlı Şimendiferleri/Demiryolları Şirketi Memurin ve Müstahdemini Cemiyet-i İttihadiyesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 245, Mayıs 2014, s.36, 37.

³¹ Arangelos, s. 236, 237, 239.

³² B.O.A., DH. MKT, 1215/45.

³³ Quataert, s. 82, 83.

³⁴ Quataert, s. 84, 85.

parasız tedavi edilmeleri, 7) İş gününün kısaltılması, 8) Pazarın hafta tatili olarak kabul edilmesi, 9) Yılda dört hafta ücretli izin.³⁵

Şirket yöneticileri görüşmeler sürerken Berlin'den talimat bekliyorlardı. Sendikaya önemli ödünler verilmezse, ciddi bir grevin başlayacağını da Deutsche Bank yönetimine bildirmişlerdi. Deutsche Bank yönetimi işçilerin ücret artışı dışındaki taleplerinin reddedilmesine karar verdi. Eğer bu isteklerinden vazgeçilirse, bir defaya mahsus olmak üzere yüzde on ikramiye ve yüzde on ücret zammı verilmesi kabul edilebilirdi. Aksi takdirde grevin sonuçlarına katlanılacaktı. Nasıl olsa grev sonucu, gelirler kilometre garantisi miktarının altına düşerse, zararı Osmanlı hükümeti karşılayacaktı.³⁶

Gerçekten de grev halinde Osmanlı hükümeti, şirkete taahhüt ettiği kilometre garantisini ödemek zorunda kalacaktı. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti sorunun greve gidilmeden çözümlenebilmesi için yoğun çaba harcıyordu. Olumlu bir sonuca ulaşabilmek için Dahiliye ve Zaptiye Nazırları, Deutsche Bank temsilcileriyle iletişim içindeydiler. Ancak hükümet temsilcilerinin işçi isteklerinin kabul edilmesi için şirket yöneticilerine baskı yapamadıkları, tam tersine işçilere yönelik polisiye tedbirlerle zora başvurdıkları anlaşılmaktadır.

Örneğin Zaptiye Nezareti'nden Üsküdar Mutasarrıflığı'na çekilen bir telgrafta işçilerin grev konusunda kararlı oldukları ve şirket müdürü Huguenin'i tehdit ettikleri belirtilmekteydi. Zaptiye Nezareti, grevin devlete getireceği maddi ve manevi zararlar nedeniyle bu tip eylemlere önayak olanların tutuklanmaları ve ulaşımın kesintiye uğratılmaması için gereken tedbirlerin alınması gereği üzerinde özenle durmaktaydı.³⁷ Tam grevin başladığı günün öncesinde Üsküdar Polis Müdürlüğü'ne çekilen bir başka telgrafta ise, Huguenin'in şirket adına yeterince zam yapmayı kabul ettiği vurgulanıyor, buna rağmen işçilerin şükran duyacaklarına "Hazine-i celileye ızardan başka bir semere vermeyecek" girişimlerde bulunacakları istihbaratının alındığından söz ediliyordu. Aynı telgrafta şirketin "Hukuk-ı imtiyaziyesinin ihlal edilmesine müsaade edilmemesi" için "Şafakla beraber mikdar-ı kafi polis memurları" refakatinde tüm hat boyunca gereken önlemlerin alınması ve gelişmelerin an be an Nezaret'e bildirilmesi emrediliyordu.³⁸

Bu arada sendika temsilcisi Adil Bey Nafia Nezareti'ne çağrılarak grev konusunda kendisine gözdağı verilmişti. *İkdam* gazetesinin 1 Eylül tarihli haberinden anlaşıldığına göre, bu gözdağı olmasaydı, işçiler 31 Ağustos akşamı saat altıya kadar bekleyecekler ve eğer bu istekleri hâlâ kabul edilmemiş ise ertesi gün greve gideceklerdi³⁹

³⁵ Sencer, s. 180. Sendikanın taleplerinin tamamı için bkz. Zafer Toprak, "İlan-ı Hürriyet ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurun ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkaranesi", *Tarih ve Toplum*, sayı 57, Eylül, 1988, s. 48, 49. Taleplerin bir özeti için bkz. "Anadolu Şimendifer Müstahdeminin Terk-i Eşgali", *İkdam*, 15 Eylül 1324, s. 2.

³⁶ Quataert, s. 87.

³⁷ Üsküdar Mutasarrıflığı'na, *B.O.A.*, ZB. 621/59.

³⁸ Üsküdar Polis Müdürlüğü-i Behiyyesi'ne, *B.O.A.*, ZB. 622/9. Greve "mahal verilmemesi" amacıyla, ne gerekiyorsa yapılması için "Ticaret ve Nafia Nezaret-i Behiyyesi'ne" yazılmış bir talimat için bkz. *B.O.A.*, BEO, 254550.

³⁹ "Anadolu Demiryolu Terk-i Eşgali", *İkdam*, 1 Eylül 1908. Bu arada Zaptiye Nezareti şirketin işçilere vermeyi kabul ettikleri "mevadd-ı esasiye"nin kendilerine gönderilmemiş olduğundan yakınmaktaydı, bkz. Mabeyn-i Hümayun-ı Mülükane Dahiliye Nazırı Beyefendi Hazretleri'ne, *B.O.A.*, ZB. 622/8.

Tüm çabalar işçilerin 14 Eylül günü greve gitmelerini engelleyemedi. Arhangelos,"Kendilerine reva görülen muamele; memur, müstahdem ve diğerlerinin sabrını taşırdı, 14 Eylül 1908 tarihinde ittifak-ı tam ile tekmil hat boyunca tatil-i eşgal edildi" diye yazıyordu.⁴⁰ *İkdam* gazetesi ise grev haberini, işçilerin"ellerinde bayraklar ve önlerinde bir bando mızıkla olduğu halde" Haydarpaşa ve Kadıköy'de yaptıkları gösteriyi öne çıkararak veriyordu. Gazeteye göre bu"gezinti fevkalade bir intizam dahilinde vuku bulmuş ve umum ahali şimendifer müstahdeminin bu asayişperverliğini tahsin eylemişti".⁴¹ Grev İstanbul-Bulgurlu arasındaki tüm hatlarda etkili olmuş, her bölgede oluşturulan grev komiteleri, yönlendirici işlevlerini yerine getirmişlerdi.⁴²

Grev 15 Eylül günü devam ederken, şirket maaşlı personele ortalama yüzde 20 zam ve bir buçuk maaş ikramiye vermeyi kabul etti. Bu yeni önerinin grev komitesinin bölünmesine yol açtığı anlaşılmaktadır. Bir grup işçi bütün taleplerinin yerine getirilmesi için sonuna kadar mücadeleden yanayken, bir diğer grup ücret artışıyla yetinerek işbaşı yapmak istemiştir.⁴³ Muhtemelen maaşlı memurlar grevi sona erdirmek isterken, gündelik alan işçiler greve devam etmekten yanaydılar. Demiryolu çalışanları arasında etnik açıdan bir işbölümü oluşmuştu ve çok büyük ücret farklılıkları mevcuttu. Üst düzey görevler genellikle Avrupalılara veriliyor, orta kademedeki Osmanlı Rum ve Ermenileri, kalifikasyon gerektirmeyen işlerde Müslüman Türk işçiler çalışıyordu. Aynı işi yapan işçilere bile eşit ücret verilmiyor, inanılmaz gerekçelerle yabancılara iki misli hatta bazı durumlarda daha fazla ücret verilebiliyordu. *Tanin* gazetesi işçilerin bu durumdan şikâyet etmeleri üzerine demiryolu şirketinin"siz biftek yemeye, şampanya içmeye alışmamışsınız; ihtiyacınız azdır, ekmeğin peynir ile geçinebilirsiniz" gibi gerekçeler ileri sürdüklerini yazmaktadır.⁴⁴

Bu nedenlerle Türk işçiler sendika yönetiminin teslimiyetçi politika izlediğini düşünüyorlar, grevi sürdürmekten yana bir tavır sergiliyorlardı. Osmanlı ve Avrupalı Hıristiyanlardan oluşan sendika yöneticileri ise denetimi kaybedeceklerinden korkarak grevi sona erdirmek istemişlerdi. Bu tavırda İttihat ve Terakki'nin yabancı işçileri memleketlerine geri yollama tehdidinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Başta sendika yöneticileri olmak üzere bir kısım işçinin işbaşı yapmak istemesinde hükümetin polisiye baskısı da önemli rol oynamıştır. Zaptiye Nazırı Sami Paşa grev sonucu Osmanlı maliyesinin güç duruma düştüğünü, bu nedenle grevcilerin işbaşı yapmalarını gerektiğini, aksi takdirde zor kullanıp grevcileri tutuklatacağını söylemişti Nitekim Harbiye Nezareti Haydarpaşa'ya asker göndermiş, işçiler tüm istasyonlardaki telgrafhane ve diğer binalardan çıkartılmıştı.⁴⁶

Grevciler arasında görüş ayrılığı ve hükümetin müdahalesi, bir anda şirketi pazarlıkta güçlü konuma getirmişti. Sendika yöneticilerini toplantıya çağıran şirket beş ila on ve on ila on beş yıllık çalışanlar için istenen ayda 200 ve 250 kuruş artışa karşılık, 150-200 kuruş zam teklif etti. Zaptiye Nazırı'nın baskısıyla bu miktarda biraz daha artış sağlandıysa da, sendika

---

⁴⁰ Arhangelos, s. 237.

⁴¹"Anadolu Şimendifer Müstahdeminin Terk-i Eşgali", *İkdam*, 15 Eylül 1324, s. 2.

⁴² Güzel, s. 830.

⁴³"Anadolu Şimendiferleri ve Terk-i Eşgal", *İkdam*, 17 Eylül 1908, s. 2.

⁴⁴"Anadolu Şimendiferi", *Tanin*, 2 Eylül, 1324, s. 3. Bu ve yabancı işçilerin daha verimli oldukları, bu nedenle daha iyi beslenmeleri gibi diğer gerekçeler için bkz. Toprak,"İlan-ı Hürriyet ve...", s. 47, 48.

⁴⁵ Toprak,"İlan-ı Hürriyet ve...", s. 45; Quataert, s. 88- 91.

⁴⁶ Güzel, s. 830. Toprak,"İlan-ı Hürriyet...", s. 50. *B.O.A.*, ZB (Zaptiye), 622/8 ve 622/9.

bütün diğer isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldı. Sadaret'e 5 Ekim günü gönderilen metinde "Anadolu Demiryolu Şirketi müstahdemi tarafından tatil-i eşgal edilmesi üzerine hükümetce icra kılınan vesaye (tavsiyeler) ve tedabire binaen mösyö Huguenin ile müstahdem-i merkume" arasında kendi rızalarıyla anlaşmaya varıldığı belirtiliyordu.⁴⁷ Böylece grev sona erdirildi. 28 Ekim'de Dahiliye Nezareti'ne "Şark demiryolu ve Anadolu şimendüferi memurin ve müstahdeminin tatil-i eşgal için yine bazı taraftan teşvik edilmekte oldukları" şüphesi gündeme getiriliyorduydu da, yeni bir girişim gerçekleşmemiştir.⁴⁸

Osmanlı basını genel olarak devletin uğrayacağı maddi ve manevi zararlar nedeniyle bir an evvel grevin sona erdirilmesinden yana tavır koyduysa da, hiç değilse işçilerin kimi sıkıntılarını haklı bulmuştu. *Tanin*'in 2 Eylül tarihli nüshasındaki haberde yer alan aşağıdaki ifadenin genel olarak basının ortalama tavrını temsil ettiği söylenebilir. "Memurinin metalibi içinde haklı olanlar elbette nazar-ı dikkate alınacaktır. Hasılı kumpanyadan dirayet ve fedakârlık, memurin ve müstahdeminden de hamiyet ve uysallık bekleriz."⁴⁹ Aynı gün *İkdam* gazetesi de şirketi, "terk-i eşgale mahal vermeyecek tedabire müracaat edecek yerde işi sürüncemeye" bırakmakla suçlamaktadır. *İkdam* yazarına göre, kumpanya işçilerin taleplerinin "meşru olduğunu kabul etseydi, bugün duçar olduğu şu müşkilat-ı azimeye maruz kalmayacaktı".⁵⁰

Anadolu ve Bağdat demiryolları grevi ucuz atlatılmış olsa da, Hükümet ve İttihat ve Terakki için özgürlüklerin kullanımı konusunda bir uyarı niteliği taşımıştı. Dahiliye Nazırı sosyalizm tehlikesi üzerinde durmaya başlamış, İstanbul Osmanlı Ticaret Odası'nın bir makalesinde işçilerin örgütlenmesi ve grev yapılmasına izin verilmesi bir bebeğin eline iki yüzü keskin bir kılıç verilmesine benzetilmişti. Yabancı sermaye sözcüleri de Osmanlı yöneticilerini bu doğrultuda motive ediyorlardı. Huguenin'in yanı sıra Fransız Ticaret Odası temsilcileri de, hükümeti grevler konusunda gerekli önlemleri almazsa, ülkede devrim tehlikesinin baş göstereceği doğrultusunda uyarıyorlardı.⁵¹ Bu siyasi ortam içinde Osmanlı yönetimi aşağıda görüleceği üzere yıldırım hızıyla grevleri önemli ölçüde yasakladı ve sendikaları feshetti.

Genel Değerlendirme

Anadolu demiryolu işçilerinin grevi, başlangıcından sona erdirilişine kadar 1908 işçi eylemlerinin neredeyse bütün özelliklerini bağrında taşıyordu. Bu nedenle Anadolu demiryolu işçileri grevinden çıkarabileceğimiz sonuçları diğer örneklerle zenginleştirebilir ve böylelikle dönemin grevlerinin bazı genel nitelikleri üzerine bilgi sahibi olabiliriz.

Yukarıda Anadolu demiryolu çalışanlarının grev kararı vermeden önce tüm barışçı yolları denemiş oldukları açık bir biçimde ortaya konmuştu. Ancak bu tutumun sadece Anadolu demiryolu işçilerine özgü olmadığı belirtilmelidir. 1908 öncesi grevlerinde de

⁴⁷ Huzursami-i Hazret-i Sedaretpenahi'ye, *B.O.A.*, BEO, 164012.

⁴⁸ *B.O.A.*, ZB, 327/69.

⁴⁹ "Anadolu Şimendiferi", *Tanin*, 2 Eylül, 1324, s. 3. Benzeri iki yaklaşım için bkz. "Anadolu Demiryolu Terk-i Eşgali", *İkdam*, 1 Eylül 1908. "Anadolu Demiryolu", *Sabah*, 5 Eylül 1908.

⁵⁰ *İkdam*, 2 Eylül 1908.

⁵¹ Quataert, s. 92, 93. Toprak, "İlan-ı Hürriyet...", s. 48.

işçilerin benzeri yaklaşımlarını gözlemlemiş ve bu olgunun Osmanlı zihin dünyasının paternalist devlet anlayışı ile ilişkilendirilebileceği üzerinde fikir yürütmüştük. Meşrutiyetten sonra da işçiler grev kararı almadan önce isteklerini işveren temsilcilerine ve Osmanlı yöneticilerine saygılı bir biçimde iletmişlerdi. Ancak bir sonuca ulaşamayacaklarını anladıktan sonra greve gitmekten başka çareleri olmadığına karar vermişlerdi. Çok sayıda örneğini gördüğümüz üzere, grev başlar başlamaz devletin baskı mekanizmaları somut biçimde devreye girmektedir.

1908 grevleri işçilerin talepleri bağlamında da bazı ortak özellikler göstermekteydi. Meşrutiyet öncesinde olduğu gibi sonrasında da grevcilerin öncelikli hedefleri son derece yetersiz olan ücretlerini arttırabilmektir. Anadolu demiryolu işçilerinin bu bağlamdaki istekleri yukarıda belirtildi. Paşabahçe Şişe Fabrikası işçilerinin istediği artış yüzde 12,5 iken, İzmir limanı işçilerinin zam talebi yüzde 100'ü aşmaktaydı. Cibali tütün işçileri ise Tütün Rejisi'nin yüzde 50'lik zam teklifini yetersiz bularak greve gitmişlerdi. İzmir -Kasaba işçileri beş liranın altında ücret alanlar için yüzde 20, üstünde alanlar için ise yüzde 30 oranında zam talep etmişlerdi. Beyrut-Şam-Hama işçileri son derece kararlı davranarak ücretlerini yüzde 50 oranında arttırmışlardı.⁵² Görüldüğü gibi grevlerin tamamında ücret artışı işçilerin en başta gelen talebiydi. Nitekim işçilerin 1908 yılında grevler sayesinde ücretlerini yüzde 20'ler civarında arttırdıkları ileri sürülmektedir.⁵³

1908 grevleri ücret artışı dışındaki beklentilerin çeşitliliği bağlamında Meşrutiyet'ten öncekiler ile farklılıklar gösterir. Mesela Anadolu demiryolu işçilerinin sendikanın işveren tarafından tanınması isteği, diğer grevcilerin de önemseydiği talepler arasındadır. Nitekim Pera Palas Oteli çalışanlarının greve gitmeleri aynı nedene dayanmaktadır. İşçiler ücret artışı ve sendikalarının tanınması yanısıra daha iyi yaşam ve çalışma koşullarının sağlanması ile ilgili beklentilere de sahipti. Bu tip isteklerin başında çalışma saatlerinin kısaltılması gelmekteydi. Anadolu demiryolu işçileri gibi Şark demiryolu işçileri de işgününün sekiz saate indirilmesi için mücadele etmişti. İzmir tramvay işçileri çalışma saatlerinin günde on, Beyoğlu lokanta garsonları oniki, Kavala Tütün Rejisi işçileri ise kışın sekiz yazın dokuz saatle sınırlandırılmasını talep etmişlerdi. Gece vardiyası ve fazla mesai için ek ücret ödenmesi yine bu tip istekler arasındaydı.⁵⁴ Bunun dışında Anadolu demiryolu işçilerinin yanısıra, Bon Marche ve Au Lion gibi işyerlerinde çalışan gayrimüslim işçiler pazar gününün tatil olması doğrultusunda talepte bulunuyorlardı.

Yukarıda belirtilenler dışında; Anadolu hattındakiler gibi diğer işçiler de, sağlık koşullarının düzeltilmesi doğrultusunda çaba göstermişlerdi. Anadolu demiryolu işçileri hem kendileri ve hem de aileleri için bedava sağlık hizmetlerinin yanısıra hastalık ve kaza durumunda ücretlerinin ödenmeye devam edilmesini, Kavala Tütün Rejisi çalışanları ise havalandırma, içme suyu ve benzeri sağlık koşullarının iyileştirilmesini talep ediyorlardı. O güne kadar işçilerin sağlığıyla ilgili önlemlerin alınmamış ve işçiler arasında verem gibi hastalıkların yaygınlaşmış olması, işçi sağlığı ile ilgili taleplerin ön plana çıkmasına yol açmıştı.⁵⁵

⁵² Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler*, ed. D. Quatert ve E. Zürcher, İstanbul, 1998, s. 32, 33.

⁵³ Yıldırım, s.268.

⁵⁴ Karakışla, "Osmanlı Sanayi...", s. 34, 35.

⁵⁵ Dimitir Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Kısa Tarih (1908-1965)*, İstanbul, 1990, s. 37.

Anadolu Demiryolu Şirketi müdürü Huguenin'in görevine son verilmesi de sadece bu hattın işçilerine özgü bir talep değildi. Kendilerini aşağılayan ve isteklerini tümüyle geri çevirme amacını belli eden yöneticilere tavır konusunda verilecek bir diğer örnek, İstanbul Tramvay Şirketi işçilerinin şirket müdürü Perdikari'nin işine son verilmesi için uğraş vermiş olmalarıdır.⁵⁶ Bunun gibi işçilerin dönem dönem şirket idaresine müdahale etmeyi amaçlamaları işveren ve Osmanlı yöneticilerince kabul edilemez bulunmuştur. İşçiler grev yüzünden işten atılan arkadaşlarına destek ve sıranın kendilerine gelmesine de engel olmak için bu gibi sorunlarda söz sahibi olmak istemişlerdi. Ancak işçilerin taleplerinin ücret artışı istekleri dışına çıkararak çeşitlenmesi ve bu boyutlara ulaşması İttihatçıları bir hayli kızdırmıştı. İttihatçılara göre "amelemizin" istekleri "Avrupa'da sosyalistlerin bile talep edemeyecekleri derece"lere varmıştı.⁵⁷

Sonuç olarak Meşrutiyet'in ilanından sonra grevler 16 Eylül tarihli İkdam gazetesi yazarının deyişiyle "illet-i müstevliye (salgın hastalık) gibi yayılmıştı. Bu beş aylık kısacık dönem bir grev patlamasına tanıklık etmişti. Bu denli kısa bir zaman diliminde, bu derece önemli toplumsal, ekonomik ve siyasal eylemliliğe tarihimiz boyunca raslanmadığını ileri sürmek sanırım abartı olmayacaktır. Bir yanda greve giden işçilerin sayısının beklenmedik miktarlara ulaşması diğer yandan işçilerin taleplerinin çeşitlilik kazanması, İttihatçıları ürkütmüştü. Bu nedenle Meclis'in toplanmasını bile beklemeden çareyi grev yapmayı güçleştiren ve hatta kimi sektörlerde yasaklayan geçici bir yasa çıkarmakta bulunmuşlardı.

Meşrutiyetin ilanından daha 2,5 ay gibi kısa bir süre geçtikten sonra çıkarılan bu geçici yasanın (Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkatı) 8. maddesi kamu hizmeti ifa eden kurumlarda grevi kesin bir biçimde yasakladığı gibi yine aynı madde çerçevesinde bu gibi teşebbüste bulunanlara çeşitli para ve hapis cezaları verilmesini kararlaştırmıştı. Üstelik Osmanlı yöneticileri yasanın bir an evvel yürürlüğe girebilmesi için Meclis'in onayını bekleme tahammülünü de gösterememişlerdi. Bu nedenle yasanın geçerliliği "evvel emirde Meclis-i Mebusan'ın tasdikine" bağlı ise de, kamu görevi yapan şirketler "müstahdeminin terk-i eşgal" etmesinden dolayı "hidemat-ı umumiyenin" göreceği zarar hem hükümet hem de halk için açık olduğundan, "Meclis-i Umumi'nin hin-i içtimanda kanuniyeti teklif olunmak üzere şimdiden mevki-i tatbik" konulması 6 Ekim 1908 tarihinde teklif edilmiş ve gerekli irade-i seniyye iki gün sonra yayınlanmıştı.⁵⁸ 1908 yılının Aralık ayında başlatılan bir uygulamayla da, greve başlamadan üç gün önce işçiler greve gidiş nedenlerini Babıâli'ye bildirerek izin almak zorunda bırakılmışlardı.⁵⁹

Seçimler yapıp hükümet kurulduktan sonra, 9 Ağustos 1909 tarihinde yukarıda sözü edilen geçici yasanın kapsamı daha da genişletilerek Tatil-i Eşgal Kanunu çıkarılmıştı. Kanunun on birinci maddesi bu yasanın yayımından evvel kamusal hizmet üreten sektörlerde kurulmuş olan tüm sendikaların feshedileceğini belirliyordu. "Emval ve emlaka zarar vukuunda" da zarar verenler aynı şekilde cezalandırılacaktı. Yasanın 6. maddesiyle greve izin verilen koşullarda bile "serbesti-i imale mugayir her bir fiil" ve "nümayiş icrası" kesin bir biçimde yasaklanmıştı.⁶⁰ Çıkarılan tatil-i eşgal yasası o derece işçilerin aleyhindeydi ki, 1918

⁵⁶ Sencer, s.177.

⁵⁷ Onur, s. 193.

⁵⁸ B.O.A., İ. KAN, 1326-N-12, Vesika No. 1. Ayrıca bkz. Zafer Toprak, "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu Üzerine", *Toplum ve Bilim*, sayı 13, (Bahar, 1981), s. 143.

⁵⁹ B.O.A., Z.B., 329/66.

⁶⁰ Tatil-i Eşgal Hakkında Kanun Layihası, B.O.A., İ. KAN (İrade Kanun ve Nizammat), 1327- B-22, Vesika No. 8.

yılına gelindiğinde İttihatçı ideolog Tekin Alp"...halkın avamın düşmanı olan patron ve sermayedar sınıfların lehinde kanunlar" yaptıklarını itiraf etmek zorunda hissetmişti kendini. Bu hissiyatını açıklarken de"Halkı, alının teriyle geçinen emekçileri düşünmedik...Onların rahatını sağlamak şöyle dursun, grev yapmalarına meydan vermemek maksadına matuf kanunlar neşrettik"⁶¹ ifadeleriyle özeleştiriyi yapmaktan kaçınmamıştı.

İttihatçılar bir yandan yasal mevzuat yoluyla grevleri engellemeye çalışırken, diğer yandan üzerlerine askeri birlikler göndererek grevcilerin direnişini zor yoluyla kırmayı hedeflemişti. Devletin bu baskısına işçiler direnmek istediklerinde önemli toplumsal olaylar meydana gelmişti. Zonguldak ve Ereğli kömür ocaklarında, Balya madeninde, Aydın ve Punta (İzmir) istasyonlarında askerlerle grevci işçiler arasında şiddetli çatışmalar olmuştu. Punta demiryolu işçileri, askerleri çembere alıp tutuklanan arkadaşlarının derhal serbest bırakılmalarını istemişlerdi. Bu çatışmalarda çok sayıda işçi yaralanmış, bir işçi de hayatını kaybetmişti. Olayların bu noktaya gelmesi nedeniyle İzmir valisi hükümetten takviye birlikleri göndermesini istemiş, bunun üzerine Mecidiye zırhlısı İzmir'e gitmişti.⁶² Hama demiryolu işçileri ise üzerlerine doğru gelen katarlara rağmen yerlerinden kıyılamayarak büyük bir cesaret örneği sergilemişlerdi. Anadolu demiryolu işçileri grevinde de devletin yaklaşımının farklı olmadığını görmüşük.

Yönetimin tüm olumsuz ve engelleyici tutumuna ve sözü edilen diğer güçlülere rağmen, işçilerin 1908 senesini yüzde 20'ler civarında bir ücret artışıyla kapattıkları yukarıda belirtilmişti. 1908 ile 1905 yılları kıyaslandığında ise Osmanlı işçisinin yevmiyesi %15 oranında artmıştı.⁶³ Yine de 1908 grevlerinin bir miktar ücret artışı dışında başarıyla sonuçlandığını söyleyemeyiz. İşçi sınıfının nicel ve nitel olarak zayıflığı ve deneyimsizliği ile sendikal birikiminin olmaması işçi eylemlerinin kararlılıkla sürdürülememesinin en önemli nedenleriydi. Grevlerle eşzamansal olarak kurulan sendikaların örgütsel ve maddi açıdan yetersizlikleri işçilerin dayanma gücünü sınırlamaktaydı. O kadar ki grev biraz uzadığında işçilerin aç kalmamak için çalışmaya başlamak dışında bir alternatifleri yoktu. İşçi eylemlerini yönlendirebilecek bir sosyalist birikimden de söz etmek henüz mümkün görünmemektedir. Bu arada kilometre garantilerinin grev durumunda devlet tarafından ödenmesi ve büyük güçlerin grevleri bahane ederek imparatorluğun iç işlerine karışmaları gibi kaygılar İttihatçıların işçi eylemlerine karşı tutumlarını belirlemişti. Yabancı sermaye çevrelerinden yana tavır almayı yeğleyen hükümetin, grevleri bastırma için zor kullanması işçileri aşamayacakları güçlülüklerle karşı karşıya getirmişti. Sonuç olarak özgürlüklerin düzen ve otorite adına bastırılması, sermaye birikiminin işçi sınıfının örgütlenmesinin engellenmesi yoluyla gerçekleştirilmesi süreci başlamıştı. Buna karşın 1908 grevcileri işçi sınıfı mücadelesinde sonraki kuşaklara göz ardı edilemeyecek bir deneyim bırakmıştı.

---

⁶¹ Metnin orijinali için bkz. Zafer Toprak,"II: Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, Sayı 1, (Bahar 1977), s.109.

⁶² Hüseyin Avni Şanda, 1908 İşçi Hareketleri, Yarı Müstemele Oluş Tarihi, İstanbulxxxx, s.36, 37. Şişmanov, s. 40, 41.

⁶³ Karakışla,"Osmanlı Sanayi...", s. 32.

